

A hálás utókor.

— Hogyan élnek a nagyemberek özvegyei? —

Méla őszi alkonyatkor odakünn sétáltam a régi temetőben, a hol maholnap több lesz már a jóbarátom, mint az élők között. A hogy mentem, fájdalmas zizegessel hullott lábam elé a rozdsaszintű levél, hogy a természet is eszembe juttassa, a miről a mohos kövek beszélnek, az elmúlást. A lombok közül rámkialított egy rigó. Meg se hallottam. Szórakozottan, multakat kereső léptekkel mentem tovább a régi-régi furcsa kőkeresztek között, a mikről az idő záporoknyve lassan lemarja már az írást és a repkény alól alig látszik ki egy-egy visszakivánczó szó: a felejtetetlen nagyoknak... A dicsőnek és egyetleneknek... hálás hazája...

A rigó megharagudott, hogy így rá se fityülttem: No várj csak te kőza lélek, rikoltotta. Tovább adta a jelt, hogy már megint valami bus borongó jár a kövek között és attól fogva tolokodóan, édes szemtelenséggel kísért, nyomom követett, előmbe repült, körülcsipogott a temető rigótársadalmá.

A nagyok sírját kerestem, hogy olvassam újra a márványtömbökön a patétikus írást, a szavak nemes lendületét, az elégius siránkozást, a dicső fogadalmat, a szent esküvést: Hogy a ki itt pihen e kő alatt, azt nem felejtí el a hálás utókor...

Vajjon nem-e?

... A temető kapujában rozoga, kopott alkotmány gördül elém. Bakján a halavány kocsis némán emeli gyászos czilinderét, mely zöld és borzas lett már az idők viszontagságaitól. Előtem fekete felhő száll a házak tetejére, mint egy óriási özvegyi fátyol. Beülök a féderes batárba, a mely lassu koczogással visz a külvárosok felé. Nini, mondom magamban, hisz ez a legendás fekete postakocsi, a melyikben ülök, ez vissza-visz engem a multba, a nemzet özvegyeihez, a kiknek férjei büszkén, gögös csonthomlokokkal pihennek a monumentális márványtömbök alatt és nekik most bizonyosan nincsen más dolguk, mint hogy holtuk napjáig ápolják a szent fájdalmat, a gyönyörű emléket. Mert hiszen az élet piszkos kis gondjaival hogy is volna találkozásuk nekik, a kik olyan sirt mondanak maguknak odakünn a temetőben, a mely fölött egy nemzett mondott nagy fogadalmat. Nem, nem, az özvegyekről gondoskodik a hálás utókor!

Megtaláljuk Lotz Károly özvegyét.

A külváros büze, mocska, dickensi nyomora nyílik szét előtem, mikor kilépek a fekete batárból és házról-házra keresem a magyar Michel Angelo özvegyét. Senki sem ismeri. Hosszu kutatás után egy nyomorult bérkaszánya szegényes lakásában, a hol a tisztaságot és rendet kedvelő, mégis nagy-nagy szegénység áporodott szaga terjeng, megtalálom végre Lotz Károly özvegyét.

Egy elagott postatisznél lakik. Szűk, nyomorúságos kis szobában beszél velem. Elszorul a szívem, mikor ránézek erre a ráncos arcra, ezekre a véres szemekre, a reszkető kézre, a zöldre kopott ruhára. Ez tehát a mi megmaradt a fényből, a dicsőségből a ragyogásból és a szépségből, a mely előtt hódolt a világ! Mint a fájdalom vizió jelenik meg szemem előtt a Szépművészeti Múzeum gyönyörű portréja: Lotz Károly ifju neje, fiatal-ságának, szépségének bódító pompájában. A sötét szemek tüzből, a rozdsaszintű bőr derengéséből, a karcsu termetből ez maradt meg csupán! Am ebbe még beletörődik a filozóf kedély, mert a természet rendje az, hogy a nyárra jön az ős és az ősre elkövetkezik a tél. De hogy a csodálatos magyar festő özvegye így éljen, ilyen nyomorúságos miliőben, ilyen keserves életgondok között nyolczvanhárom éves korában, az felbőszít, az felháborít.

— Szó se lehet róla. Századszor el fogja mondani, a mit már kilenczvenkilenczszer maguntam. Inkább zongorázzon, vagy a mi még unalmasabb: sakkozunk mi is.

— Nem. Maradjunk az udvarlásnál. De új módszer szerint. A hogy ők sakkoznak. Villámpartiet játszunk. Huzásra huzás. Még el se hangzott a szó, már jön rá a válasz. Gondolkodási idő nélkül. Mint a villám. Nem kérünk az éstől tanácsokat, csak az érzésekre hallgatunk. Szóra szó, kérdésre válasz, kérésre döntés villámsebes elhatározással.

Odaát éppen sorsot húztak a színre. — En vagyok a fehér, szólt a házigazda. Te a fekete. En fogok támadni, te védekezel. Kezdjük. És máris kopogtak a figurák.

— Nálunk ön a fehér, — szólt Aladár urfi — én vagyok a fekete. És a fehér fog védekezni és a fekete támad. És a fekete győz...

— Nono! Nem egészen biztos...

— Egészen biztos. Kell, hogy igazság legyen. Öt éve szeretem. Öt éve vagyok az árnyéka...

— A barátnőmnek is árnyéka. Másnak is árnyéka. Magának nagyon tetszik az árnyékszerep...

— Tudtam, hogy szidás jár ki érte, a miért dicsőretet érdemelnek. Ha más mellé is szegődöm árnyéknak, csak azért teszem, hogy ne tudják rólam, hogy az ön árnyéka vagyok...

— En is ezt mondanám az ön helyében. Am a magam helyén tudom, hogy az árnyék azért követ mindenkit, mert arra van teremtve...

— Ha parancsolja, csakis az ön árnyéka leszek.

— Dehogy is parancsolom. Sőt, hogy megmondjam az igazat, nagyon förtelmes dolognak tartom az árnyéket. Csak azt követi, a ki fölött süt a nap. Mihelyt egy kis sötétség fog körül bennünket, rögtön elhagy az árnyék...

A sakkasztal körül mozgolódás támadt. A házigazda ujjongott:

— Matt vagy! Akárhogy nézed, matt vagy! A villámszerűség, úgy látszik, a támadásnak ked-

— Nem maradt meg nekem már semmi sem, — mondja reszkető hangon Lotzné. A sok száz képből, a miket bőkezűen ajándékozott az uram, vagy eladott ötven forintokért, nem maradt meg egy sem. A szép lakás, a gyönyörű atelier, a hódolók és tömjénezők tömege, a dicsőség, minden, minden oda! Egy urhölgy, a kinek a birtokában harmincz Lotz-kép van és legalább a felét ajándékol kapta az uramtól, azt vágta a fejemhez, az én nyolczvanhárom esztendő fejemhez, hogy ja, minek jártál annyit konflison! Miért költötted el a pénzt! Jártál volna gyalog! Pedig mi soha sem éltünk fényűző életet. Gondok között, küzködve éltünk, hiszen az uram olyan jószívű volt, hogy valósággal elosztogatta a képeit és ha valamelyik tanítványának pénzre volt szüksége, az utolsó garasát is odaadta. Még nagy állami megrendeléseket is a kezükre játszott.

— Mikor szegény meghalt és a Lotz-kiállítás rendezték, éppen annyi ideig engedték azt nyitva tartani, a míg a költségek megtérültek. Azért könyörögtem, hogy még három napig hagyják nyitva a kiállítást, hogy nekem is jusson valami a bevételből. Kegyetlenül elutasítottak!

Mi maradt meg a dicsőségből?

Gyászjelentéseket mutat szegény öregasszony. Fakult nyomtatványokat, egy-egy emlékbeszédet. Mind az ő urának halhatatlanságáról és a nemzet soha el nem muló haláljáról beszél. Neki csak ez maradt meg, ez a néhány darab papiros, a nagyságból is, meg a halálból is...

Megkérdezzük, hogy vajjon azok, a kik most száz-ezrekért, milliókért adják el a Lotz Károlytól ajándékba, vagy pár száz forintért kapott képeket, — juttatnak-e ebből a Lotz-vagyongból valamit az elagott özvegynek?

— Oh, dehogy is juttatnak! Van egy urnó Budapesten, az Andrássy-ut elején lakik, százhusz darab Lotz-festménye, vázlata és rajza van. Sok-sok milliót ér ez a gyűjtemény, melynek sok darabját ajándékba kapta, de a többi is alig került pár ezer forintjába. Hát azt hiszik, adott már nekem egy cipőre valót, vagy egy kiló cukrot?

... Lotz Károly özvegyének minden gondolata egy pár cipő, meg egy kiló cukor. És közben rajongva, könyvein át is föllángoló szemmel beszél az ő uráról, élete királyáról, a kinek nagyságát most elámulva szemléli azok a külföldiek, a kik az Országház nagy lépcsőházában a híres Apotheozisra vetik szemüket, vagy a Mátyás-templom freskóit és a Szépművészeti múzeum Lotz-képeit láthatják. A világot most újra bejárja a Lotz-név diadalmasan, a ki valaha negyven pengőért megvett egy Lotz-festményt, az százezreket kap érte, — de az özvegy nem chetik elég kenyeret, és néha nem mehet ki az utcára, mert nincsen jó cipője és siránkozik, hogy a lábai már nagyon, nagyon rosszak, egyedül nem tud az utcán menni, pedig muszáj a lisztért, meg a cukorért — és nem tarthat maga mellett valami kis cselédet, a ki gondozhassa!

— Azt szeretném, ha rendeznének valami nagy Lotz-emléknapot, a melynek a fövedelméből legalább emléket emelnének az ő süppedő sírjára...

(A képművészek meg nem építettek, nem faragtak sírelmeket a tizenhét éve jeltelen hant alatt nyugovó Lotz Károlynak! Pedig de szépen írták meg a gyászjelentését!)

... és abból a pénzből — folytatja reszkető hangon és szegyenkezve — jutna valami az én utolsó napjaimra is!

Szédülten, sápadtan megyek el. Tíz percz múlva a

vez. A háboruban is ezt tapasztaltuk. Most cseréljünk helyet. Próbáld meg te a támadással...

Es megkezdődött a második partie...

Aladár urfi is folytatta a játékot:

— Az első összeapsápnál, bevallom, én vagyok a vesztes. Ön erősebb játékos nálam...

— Szóval bevallja, hogy ön játszott!...

— Nem játszottam. Ön játszik velem. Pedig szeretem, végtelenül szeretem.

— Ez rendben van!

— Tehát megengedi, hogy szeressem? Már ez is végtelen boldogság...

— Nemcsak megengedem, de egyenesen megkövetem, hogy szeressen. Minden asszony azt akarja, hogy a kik környékezik: szeressék, hódoljanak neki, szépnak, jónak, kívánatosnak tartsák. Ki nem állhatom az olyan embereket, a kik nem szeretnek...

— De én nem úgy szeretem, mint a többi.

— Jobban! Szeressen jobban. Imád! Imádon. Mit akar még?

— Azt akarom, hogy ne játszszék velem...

— De hisz ön kívánta ezt a villámjátékot. Ezt a harezot huzásról-huzásra, szóról-szóra, gondolkodási idő nélkül!...

— Igen, én kívántam. Mert azt hittem, hogy a szerelemben is ugy van, mint odaát a sakkban, hogy a villámszerűség a támadónak kedvez.

A sakkasztalnál megint nagy a mozgás. A házigazda ismét ujjong:

— Megint megnyertem. Ugy látszik, a te számmodra verhetetlen vagyok a villámjátékban. Esetleg parancsolsz egy harmadik játszmát is?

— Nem bánom; egy utolsót...

Es újra kezdtek a hadakozást.

A sarokban az asszony nevetett:

— Aladár urfi is parancsol egy harmadik összeapsást? Nem ajánlom. Menjen inkább át a másik oldalra kibicizelni. Ott tanulhat. Megtanulhatja, hogy a hol a férj győzedelmes játékos, ott az udvarlónak igen kevés kilátása van a sikerre...

Es átmentek nézni a másik játékot.

Ligeten túl, messze a perifériákon, Fesztyék ajtaján kopogtatók.

Látogatás Fesztyéknél.

Pittoreszk összevisszaságban képek, régi könyvek, relikviák, egy faragott állványon Jókai és Feszty fotográfája, rajzok, vázlatok, néhány faragott antik butor és amott Laborfalvi Róza ifju szépségében. És közöttük a szegénység szemérmesen meghúzódott nyomai, valami groteszk paródiája a művészi pompának, a mely, ime, szomorú szegénységre jutott.

— Máról holnapra élünk itt, — mondja Feszty Masa, a nagy magyar piktor leánya, Jókai unokája. — *Nincsen lakásunk* és innen minden nap kitehetnek bennünket. Bizony-bizony, nagy baj az, ha az ember egész nap lakás után szaladgál és nem ér rá dolgozni.

— Bizonny, bizonny, nagy kár, — gondolom magamban, mikor meglátom azt a félig kész monumentális aktot, mely a festőállványon unatkozik. Ez a kis Feszty Masa, a ki a szegénységben nem siránkozik az egykori fény és pompa után, hanem büszkén, uri göggel, egy kis hetyeke vidámsággal is igyekszik kiparizolni az indiszkrét pillantásaimat — nagyon, nagyon tehetséges festő; de nincsen pénze arra, hogy külföldre menjen tanulni és nem ér rá dolgozni, mert lakás után jár. Talvaly télen pedig nem tudott festeni, mert hideg volt a műterem.

Az asszony, Feszty özvegye, Jókai leánya. Betegesen sovány, csak árnyéka annak, a ki volt, de a finom, nemes vonások emléke megmaradt és hiába szegényes a ruhája, a tartása ma is nagyon előkelő. Ő sem akar siránkozni. Ő sem akar panaszkodni. »Meg vagyunk elégedve a sorsunkkal!« — ismétli refrénként azt, a mit Masa mond. Most különben is kaptak egy trafikot a Várban a vértanu Hollán özvegyével közösen, talán majd jobb napok következnek. (Csak az a baj, hogy a pénzt más adja hozzá és majd más szedi el a nyereség javát!)

A szívem elszorul, a hogyan körülnézek. A Bajza-utcai kis palota jut eszembe, a finom velenzei castello, a régi Feszty-ház fényes sokadalmával, — a lángoló szemű, fúrtósfejú mester, ez a talpig ur, ez a bőkezű, nemes, gavallérművész. És a kis velenzei kőoroszlánok az erkélyen, a miket az ifju Fesztyné, Jókai Róza az ölében hozott haza Velenczéből, mint körülrajongott fiatal hitvese a diadalmas művészeknek. Az estélyek jutnak eszembe. Az öreg Tisza Kálmán, Jókai és Munkácsy, — e három gyönyörű magyar fej a műterem egy intin sarkában. A boldog fiatal Fesztyné, a bájos, kényeztetett gyermek, — a ház fejedelme, a költőkirály. Minden, minden elmúlt...

„Egészen jó iskola ez!”

Cseléd nincsen, a műterem megint hideg lesz a télen. Feszty Masának több a gondolja, mint az ideje festeni. Ők ketten nem járhatnak sehová emberek közé, mert ruhájuk nincsen, de azért nem panaszkodnak. Büszkék, nyakasak, uri lelkek. Fesztyné homályos szemét az ura kérére függeszti és halkán azt mondja: Nincs semmi panaszom. És Feszty Masa így szól: Jól van így! Ha az élet nem lett volna olyan mostoha hozzánk, akkor nem fejlődött volna a tehetségem. Egészen jó iskola ez!

Odakin az előszobában gyönyörű Árpád-alak bilincseli meg a figyelmemet. A vezér egy dombon áll diadalmasan, délczegen. Mintha a magyar faj egész dicsősége benne volna ebben a képből!

— Azt szeretném — koczkaztatja meg óvatosan Fesztyné, — ha ezt a képet megvinné valami vállalkozó és azután sokszorosítaná. A mai időkben illenek is, hogy minden iskola falán, minden parasztházban, minden polgári lakásban odakerüljön a vezér képe a falra Kossuth Lajos, meg Rákóczi Ferencz mellé. Lehetne ebből szép finom reprodukció, a mely kizsoroná a vásári olajnyomatokat.

... És lehetne belőle — gondolom, mikor megyek le a lépcsőn, — egy békés, szerény zug, egy jó ruha, valami kis tüzelő télire a magyar szellem arisztokratának fájdalmas szegénységre jutott árvái számára.

A tudós özvegye.

Egyszerű, kifosztott, árva lakásban járok most. Látszik, hogy elvitték, eladogatták már, a mi eladható volt. És a régi nagy lakásban idegenek laknak már. Ebbe a szobába összehordták a legszükségesebbet, hogy itt húzza meg magát a régi urnó, *Simonyi Zsigmond* özvegye. A magyar nyelv apostoli lelkű, tudós kutatója, a ki olyan fanatizmussal, tudományos szomjúsággal és lángoló szerelemmel hordta halomra a nyelv kincsét, — a kinek a neve a mi nyelvünk fejlődésének történetében egyik legdicsőbb név, — elpusztult idő előtt. Tiszta, nemes, puritán lelke nem bírta a gyűlölet atmoszféráját. És az özvegye — kedves, hallgatag, finom és szerény — panasz nélkül él a szegénységben. *Havi 700 korona nyugdíja és árdagási pótléka van.* De nem panaszkodik. Az egyetlen fia Ázsiában él, most szabadult az orosz fogságból és még nem tudott hazajönni. A lakását kiadta. *Simonyi Zsigmond dolgozószobájában*, a hol a falakat elborította a könyvespolczok terhe és mindennél szebb díszre a hol az irásztalton soha nem hervadt el a virág, — most egy *borkereskedő irodája van.* Üres falak, az irásztalokon számlák és árjegyzékek...

... Az özvegy nem sir, nem panaszkodik. Azért sem haragszik, hogy a régi rajongó tanítványok, a kikért a ruháját adogatta el az apostollelkű professor, — nem nagyon törődnek most vele. „Kérem, ezt nem várhatom szegény tanárebemberektől, a kik a betevő falatjukat alig tudják megkeresni!”

... Bizonny, elhagyottan él. De az elhagyatottságban, szegénységben van valami végtelenül finom és zárkózott. Az élet küzdelmeivel szemben gyenge asszony, a ki éppen ugy nem való a durva és kegyetlen létharozba, mint szelidlelkű ura, a kit a méltatlanság üldözött korai sírjába. Magyarságában kételkedtek, annak a magyarságában, a ki a magyar nyelv ősi kincsének kutatásában töltötte életét. A ki a legmagyarabb tudomány legnagyobb művelője volt!

Az özvegy nem panaszkodik...